

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА,
НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ,
ДЕРЖАВНІСТЬ

2019
32

УДК 94:8](477)(082)

У 45

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. Вип. 32. 372 с.

Збірник об'єднує студії з історії, мовознавства та літературознавства.

Статті історичного блоку розкривають актуальні проблеми історії (Західноукраїнської Народної Республіки, воєнної історії), а також містять розвідки про відомих людей та їх значення у формуванні української державності.

Мовознавчі студії репрезентують дослідження мовних явищ за матеріалами пам'яток XVI–XVIII ст., засідань Галицького сейму, а також польовими матеріалами Чернігівщини.

Дослідження з літературознавства зосереджені довкола аналізу праць міжвоєнного періоду (Софія Яблонська-Уден), спогадів сучасників про відомих людей (Олена Пчілка).

Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood / Ed. Ihor Soliar; NAS of Ukraine, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2019. Vol. 32. 372 p.

The collection of scientific papers is an interdisciplinary edition of the Institute which integrates studies in history, linguistics, and literary criticism.

Articles from historical block reveal current issues of history (the West Ukrainian People's Republic, military history) as well as investigations about famous persons and their importance in the formation of Ukrainian history.

Linguistic studies represent research of linguistic phenomena based on the materials of monuments of the 16th-18th centuries, meetings of Diet of Galicia and Lodomeria, field materials of Chernihiv region.

Literary criticism studies focus on the analysis of works of the interwar period (Sofia Jablonska-Uden), as well as memoirs of contemporaries about famous people (Olena Pchilka).

Рекомендувала до друку вчена рада

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 10 від 26.11.2019 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Соляр Ігор Ярославович, д.і.н., с.н.с. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Акіллі Алессандро (Achilli Alessandro), PhD (Australia)

Борчук Степан Миколайович, д.і.н., проф. (Україна)

Газдаг Вільмош (Gazdag Vilmos), PhD (Україна)

Даниленко Андрій (Danylenko Andriy), PhD, prof. (США)

Золтан Андраш (Zoltán András), dr hab., prof. (Угорщина)

Литвин Микола Романович, д.і.н., проф. (Україна)

Мозер Міхаель (Moser Michael), dr hab., prof. (Австрія)

Муравський Олег Іванович, к.і.н., с.н.с. (Україна)

Надрага Марта Степанівна, к.і.н., с.д. (Україна)

Пастух Тарас Васильович, д.філол.н., доц. (Україна)

Рембішевська Дорота Кристина (Rembiszewska Dorota Krystyna), dr hab., prof. (Польща)

Романюк Михайло Васильович, к.і.н. (Україна)

Ситник Олександр Степанович, д.і.н., проф. (Україна)

Ястремська Тетяна Олександрівна, к.філол.н., с.н.с. (Україна)

Тимофій ГАВРИЛІВ

*доктор філологічних наук, старший науковий співробітник
старший науковий співробітник відділу української літератури*

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0277-2448>

e-mail: havryliv9@gmail.com

ТЕРИТОРІЯ САМО(В)ПІЗНАННЯ: «ЧАР МАРОКА» СОФІЇ ЯБЛОНСЬКОЇ-УДЕН

Досліджено змістові та структурні особливості книги подорожніх нарисів «Чар Марока» української фільмарки і мандрівниці Софії Яблонської-Уден. На прикладі твору проаналізовано дискурсивні механізми подорожньої літератури в контексті широкого кола актуальної на час створення нарисів проблематики. Висвітлено новаторський, семімедійний, вимір подорожніх нарисів, виокремлено і схарактеризовано змістові блоки, а також взаємозв'язки між ними.

Ключові слова: нефікційна подорожня література, модерн, екстериторіалізація, екзотичний дискурс, орієнталізм.

В українському письменстві, а ще більше в теоретичному дискурсі й суспільній свідомості значення нефікційної подорожньої літератури мізерне. Після її розквіту у другій половині XIX ст. і першій третині XX ст., особливо в міжвоєнній Галичині, коли українська тревелістика перебувала у спільному ритмі з іншими європейськими культурами, її статус в Україні було спершу понижено, відтак знівельовано. Пізнання інакшого, нового, чужого постало зайвою декадентською розкішшю, понадто містило образ іншого, який не вписувався в офіційний канон, адже подорожування вже за своєю суттю долає кордони, межі й обмеження і в дослівному, і в образному значенні, виходить і виводить з-під контролю, ставить під сумнів узвичаєності, йому притаманну виразну плюралістичність, що охоплює широкий спектр від формальних ознак (зміна території, зміна клімату, зміна географічного ландшафту) і до субстанційних (полікультуральність). Порив пізнання та перепрочитання лежить в основі подорожей, як і глибинний поклик свободи. Залізний мур став подзвіном по українському материковому подорожньому письменству в тому сенсі, як ми зазвичай визначаємо тревелістику: добровільного, здійснюваного з власної ініціативи пізнавального руху географічним, культурним і ментальним ландшафтами.

Книга нарисів «Чар Марока» Софії Яблонської-Уден формулює ідентичнісний виклик і намагається дати на нього відповідь. Ця відповідь комплексна, в її основі

лежать антиномійні пари: державність – бездержавність, європейськість – неєвропейськість, модерність – немодерність, жіночість – чоловічість, панувальність – підлеглисть, зрілість – дитинство. Ці пари перебувають у стосунках інтерференції, інклюзії і/чи тангентності.

У статті використано герменевтичні наукові підходи, її підґрунтя становить філософія ідентичності та cultural studies, колоніальних і постколоніальних студій. Основні результати дослідження: 1) подорожня література посідає важливе, а часто-густо головне місце в дискурсі про ідентичність; 2) ідентичність мислиться як основний багаторівневий маркер; 3) інтенція подорожі містить ідентичнісний виклик, який впливає на підготовку, організацію, перебіг подорожі, спосіб документування і зміст задокументованих вражень; 4) для книги притаманна напруга між колоніалізмом та поневоленням, у полі якої відбувається самопозиціонування оповідачки; 5) подорожування виконує функцію ревізії зв'язку – зі собою, з культурою, з історією, з природним, урбанним та антропоморфним довкіллям.

Дослідження подорожньої літератури, ідентичнісної проблематики актуальне для формування модерного бачення українським суспільством себе, належності до європейського цивілізаційного проекту і закоріненості у світовий контекст.

Чільною представницею подорожнього письменства в Галичині була Софія Яблонська, яка відкрила галичанам «далекі обрії» і надихнула їх на подорожі. У неї все ніби цілком так, як у решти, і водночас геть по-іншому. Яблонська мовби жила повнокровним життям представниці державної нації. Її погляди на проблеми сучасного їй світу, її тлумачення орієнталізму, яким воно постає з її подорожніх нарисів, випереджає теоретичну працю Едварда Саїда і відповідає його тлумаченню терміна «орієнталізм»¹. Її критика – і дискурсивно, і як світоглядна модель – суголосна засновкам Саїда, а також його критиків та послідовників². Праці Яблонської – хрестоматійна ілюстрація орієнталістичних дебатів, які сьогодні відбуваються у трикутнику «орієнталізм – постмодернізм – глобалізм»³. Особливої уваги заслуговує гендерний аспект, розроблений, зокрема, у праці «Обіймаючи Схід: білі жінки й американський орієнталізм» Марі Йошігари⁴. Ця праця важлива також у контексті критики Яблонською (американського) масового туризму, конфронтації двох типів подорожування: утилітарного й ідеалістичного.

«Побачити серед іншого суттєве, вміти здивуватися невідомому й незнаному та передати ці враження іншим... Така низка завдань стоїть перед літератором-мандрівником. Його особа ідентифікується через особливості власного характеру та окремішньої, рідної письменнику ментальності: він, автор-чужинець, який дивиться на інші землі очима своєї нації, часто-густо вимальовується як спостережливий

¹ Саїд Е. Орієнталізм. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 511 с.

² Halliday F. Orientalism and its Critics, in: British Journal of Middle Eastern Studies 20. Carfax Publishing, 1993. S. 145–163; Kurz I. Vom Umgang mit dem anderen. Die Orientalismus-Debatte zwischen Alteritätsdiskurs und interkultureller Kommunikation. Würzburg: Ergon, 2000. 260 s.; Orient – Orientalistik – Orientalismus. Geschichte und Aktualität einer Debatte / hrsg.: Schnepel B., Brands G., Schönig H. Bielefeld: transcript, 2011. 312 s.

³ Turner B. S. Orientalism, Postmodernism, and Globalism. London: Routledge, 1994. 228 p.

⁴ Yoshihara M. Embracing the East: White Women and American Orientalism. Oxford: Oxford University Press, 2003. 242 p.

подорожуючий»⁵, – пише в передмові до венеційських вражень Марія Федунь, дослідниця подорожніх творів у доробку Осипа Назарука, і додає: «Лише витривалі, сильні духом і відважні характером людські особистості здатні на мандрівки»⁶. І те перше, і це друге мовби списане з характеру, життя та діяльності українки Софії Яблонської, яка обмандрувала світ, а по смерті чоловіка переселилася з Парижа, звідки здійснювала більшість виїзів, на острів Нуармутьє в Біскайській затоці неподалік від гирла Луари: поряд із цивілізацією, а водночас окремо від неї.

Про Софію Яблонську ми знайдемо небагато, а якщо точніше, то зовсім мало – в паперовому вигляді менше, ніж у віртуальному просторі. Народжена в Германові, що на Галичині, в родині священика, випускниця Львівської торговельної школи, вона 1927 р. вирушила до Парижа вивчати техніку знімання документального кіна. Її шлях від дівчини з галицького села до мандрівниці, що об'їздила чотири континенти та численні острови, її ідентичнісна емансипація: соціальна, культурна, географічна, гендерна, її еволюція до незалежної особистості в авангарді доби, особистості, яка всякчас поверталася до джерел, шукала їх – джерел себе і джерел людства, з усіх сил підтримує з ними зв'язок, викликає подив та шану. Її зібрані у книги подорожні нариси – невід'ємний складник української подорожньої літератури, а за дискурсивною насиченістю й поетичною витонченістю – один з її найкращих зразків.

Ситуація Яблонської – ситуація емансипантки, яка тамує спрагу із джерела традиції; представниця цивілізації, вона прагне зв'язку з первинністю, належачи в цьому до того крила європейського модерну, для якого визначальною була туга за натуральністю. Всі ці яскраві особистості – від француза Артюра Рембо через австрійця Георга Тракля і до українки Яблонської – рухалися у просторі едемського міфу, їхня туга за раєм ген десь там на землі, за доцивілізаційною цноту живилася двома чинниками: один із них – онтичний; другий, похідний від першого, був реакцією на технічний бік Модерну, все визначальніший для всього Модерну. «П'яний корабель» Рембо, що його можна вважати основоположним і хрестоматійним, описує ситуацію збентеження та сум'яття, онтично-екзистенційної дезорієнтації⁷. Це також культурна туга, банування за культурними та духовними основами Європи й Окциденту, за культурною тяглістю: від середньовіччя до класицизму. Цю тугу Рембо декларує й формально, скомпонувавши вірш «П'яний корабель» у вигляді 25 александрійських катренів. Александрійський вірш – та форма, яка дала змогу українцеві Миколі Зерову звертатися до еліністичного коріння західної культури, чий представник «в душі плекали сон далекої Еллади»⁸. Прикметно, що цей вірш Рембо привертав увагу український поетів і перекладачів: Юрія Клена, Василя Бобинського, Ігоря Качуровського, Олега Зуєвського, Миколи Терещенка, Всеволода Ткаченка. Олег Зуєвський налічує понад десяток інтерпретацій⁹.

⁵ Федунь М. Українські подорожі: західноукраїнська мемуаристика перших десятиріч ХХ століття. Спогадова праця Осипа Назарука «Венеція. Катедра святого Марка. Палата дожив». Івано-Франківськ, 2017. С. 6.

⁶ Там само. С. 7.

⁷ Рембо А. П'яний корабель. Вірші. Київ: Дніпро, 1995. С. 93–96.

⁸ Зеров М. Твори: в 2-х т. Київ: Дніпро, 1990. Т. 1. Поезії. Переклади. С. 79.

⁹ Зуєвський О. Я входжу в храм... Поезії. Переклади. Статті. Матеріали до біографії. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 350.

Краянин Софії Яблонської, уродженець Бродів Йозеф Рот, присвятив цій тузі новелу «Левіатан»¹⁰. В особі протагоніста Вошивка Печеника Рот зобразив напругу між традицією і новацією, між натуральністю і штучністю, між домодерном і модерном. Людина усамостійнюється й виходить зі синкретичного діалогу з природою, прощається із природою в собі, рве ливви, які єднали її з докільцям і якими біг струм постійно підтримуваної розмови, що, з одного боку, обмежувало, а з другого – давало відчуття захищеності та єдності з універсумом. Це подібно до того, як людині на порозі в дорослість раптом хочеться ще раз бодай на мить повернутися туди, де вона народилася і формувалася. Так Яблонська захоче ще раз повернутися в рідну Україну, до свого Германова, і зробить це через написання автобіографічної книги «Розмова з батьком»¹¹. Пошук колиски людства закінчиться мандрівкою у власне дитинство. Модерн – пора переходу людства до зрілості, великого світоглядного переструктурування. Печеник, герой Рота, не впорується з викликом і гине.

Мандрівниця побувала в Марокко, Єгипті, Індокитаї, Австралії, Новій Зеландії, Океанії. П'ятнадцять років Яблонська прожила в Китаї, 1950-го повернулася до Європи, 1971-го загинула. Її біографія без жодної прямої дотичності у дивний спосіб переплетена з ледь молодшим від неї французом Камю: Париж, екзистенціалізм, Північна Африка, питання людської гідності в павутині ламань, зламів, деіндивідуалізації і дегуманізації; антиномії «колонія – метрополія», «центр – периферія», «свобода – обмеження», «бунт – конформізм», врешті – автомобільна катастрофа.

До нинішньої України Софія Яблонська-Уден поверталася через журнал іноземної літератури «Всесвіт», який упродовж десятиріч виконував роль посередника між Україною і світом. Це її найтриваліша подорож, що, почавшись 1990-го, щойно зараз закінчується. Це повернення збіглося з відкриттям й опрацюванням пластів та епох українського письменства й культури, явищ і феноменів. Важливим містком на шляху повернення визначної українки в Україну стала видавнича діяльність Василя Габора, який у співпраці з львівською «Пірамідою» упорядкував і підготував до друку всі три подорожні книжки Софії Яблонської, представлені у двох виданнях, що створили нагоду, зокрема для жанрової дискусії¹². Ще одним кроком прочитання та повернення Яблонської став проект, який доповнив і розширив наявну текстову присутність письменниці-мандрівниці візуальним рядом, однак повністю знехтував усі попередні напрацювання й дослідження про Софію Яблонську. Яблонська – фільмарка, представниця документального кінематографу, який саме в її час почав активно розвиватися і піонеркою якого вона була¹³. На відміну від жінки-акторки, жінки-операторки, жінки-авторки, жінки-фільмарки була в той період радше винятком. Діяльність Яблонської показує, що українська

¹⁰ Рот Й. Тріумф краси. Новели. Львів: ВНТЛ-Класика, 2006.

¹¹ Яблонська С. Книга про батька. З мого дитинства. Едмонтон; Париж: Слово, б. р. [1977]. 237 с.; Яблонська С. Книга про батька. З мого дитинства. Київ: Богуславкнига, 2016. 272 с.

¹² Яблонська С. Чар Марока. З країни рижу та опію. Далекі обрії: Подорожні нариси / упоряд., передм. і літ. ред. В. Габора. Львів: ЛА «Піраміда», 2015. 372 с.; Яблонська С. Листи з Парижа. Листи з Китаю: Подорожні нариси, новели, оповідання, есеї, інтерв'ю. Львів: ЛА «Піраміда», 2018. 368 с.

¹³ Теура Софія Яблонська. Альбом. Київ: Майстер книг, 2018. 232 с.

культура попри свій формально колоніальний статус жила у спільному алгоритмі зі світовою культурою.

Мандри українки Яблонської припали на час між двома світовими війнами. Її подорожні шкідки, друкували в часописах «Жіноча доля», «Діло», «Ми і світ», «Назустріч», «Нова хата», «Нові шляхи». Її подорожні книжки – «Чар Марока», «3 країни рижу та опію» і «Далекі обрії» – вийшли друком між 1932 і 1939 рр.

«“Чар Марока”» є справжній л і т е р а т у р н и й т в і р у розумінні європейським, а не тільки провінціально-галицьким», – відгукувалася наступного року після появи книги Дарія Віконська¹⁴. Віконська єдина, яка наголосила на художніх чеснотах, попри те, що й інші тогочасні критики та рецензенти згадували про привабливість письма Яблонської.

Яблонська випускає приготування, зосереджуючись на самій подорожі, проте стартує її опис не в Касабланці і не в Рабаті, не в Танжері й не в Марракеші, а в південнофранцузькому портовому Марселі: чар Марока починається на півдні Франції. Саме Марокко екстериторіалізується, тоді як Марсель втягується в «екзотичний дискурс». Й ось уже французьке місто сприймається у спільному просторі з Марракешем, а не з Парижем. Поетична географія переколює політичну.

Таке розвертання перспективи на сто вісімдесят градусів не випадкове і не принагідне. Яблонська вдається до цього прийому, мовби виймаючи властивий зміст зі строкатої шелесткої обгортки. Цікава, оригінальна, подана з гумором диспозиція, коли мандрівниця і ті, кого вона вивчає, міняються місцями, й ось уже не Яблонська спостерігає, а роздивляються її:

«Юрба більшає, росте й заливає широку вулицю. Надивившись досхочу на авто, вони починають оглядати інше чудовище – мене.

Чути тривожні питання юрби. “Що це за люди?” – “Звідки?”

Я чую сотню очей на моєму обличчі, що презирають мене наскрізь, і знову: “Хто це?”

Якийсь араб, що, певно, вже бачив щось подібного, відказує на цікаві запити.

– Це їхня жінка. – Жінка? – А-а-а-а!

Зітхання якоїсь полекші переходить з уст до уст.

– Звідкіля?

– З-за моря, – відказує цей же сам араб.

– А-а-а-а!

– З-за моря, – переходить відгомоном по юрбі.

Араби підсуюються щораз то ближче, а їхні вигуки, мов голос круків, шарпають нерви¹⁵.

Вона, модерно вбрана європейка, й автомобіль, який її привіз, опиняються в ролі екзотичних об’єктів, що спричиняють подив, збентеження, страх. Відповідні конотування – квалітативне («чудовище») і просторове («з-за моря») посилюють ефект. «Заморськість» у семантичній системі українського нарративу – одне з найпевніших екзотизувальних кліше. До нього додається чинник статі, адже

¹⁴ Яблонська С. Чар Марока. 3 країни рижу та опію... С. 8.

¹⁵ Там само. С. 58–59.

чоловік-водій (француз Рене) не здобуває особливої уваги. Тож орієнталізм, як бачимо, – палиця з двома кінцями.

Вирішуючи дилему імперіалізму та поневолення, Яблонська імпліцитно мислить свою Батьківщину. Африканська Північ Яблонської – субститут поневоленої і пошматованої між імперіями України:

«– Вона українка?

– Ні, – росіянка. А чи це не одна й та сама нація?

Я стала пояснювати йому різниці між нами та руськими, нарисувала мапу України та її сусідніх країн, щоб він краще зрозумів її положення, врешті, сказала я, що нас є біля сорока мільйонів та що Україна у півтора разів більша за Францію.

Ці пояснення я знаю краще за молитву, бо частенько трапляється мені повторювати їх французам та іншим чужинцям, що нічого не знають про наше існування»¹⁶.

Подібно до того, як Орієнт присутній на Півдні Франції (Марсель), Окцидент присутній на Півночі Африки у формі вкрапель – європейської кав'ярні, європейського готелю, європейської крамниці, європейських чоловіків (рідше – жінок), європейських (і поготів) автомобілів. Усім їм притаманна транзитність – і готелю, і крамниці, і кав'ярні; в готелі зупиняються на певний час, щоб невдовзі вирушити далі (продовжити подорож, повернутися назад, якщо мети подорожі досягнуто), у крамницю заходять на коротко, щоби щось придбати; у кав'ярні ненадовго сідають за столик випити кави, поміркувати й поспілкуватися. Для всіх цих локусів притаманна ідея тимчасовості перебування в них, навіть якщо самі вони можуть налічувати десятки й сотні років. І це попри те, що готель в означені часи, виконуючи ту саму функцію, що й сьогодні, мав усе ж таки дещо інший статус: чимало готелів були доступні, і в них оселялися на тривалий час, винаймаючи номер, подібно до того, як винаймають помешкання.

Статичні за формою перелічені локуси транзитні за суттю. Водночас ці локуси-топоси – місця, де зустрічаються Орієнт і Окцидент, вони – територія взаємодії, діалогу, взаємозближення і взаємопроникнення, але також спокуси. Марокканська молодь тягнеться до (європейського) модерну, вона прагне бути сучасною, традиція не мусить сковувати життя – вона його тримає, її функція – міцної основи. Тож, зрештою, кав'ярня – місце напруги і суперечності, місце складної внутрішньої боротьби, схованої за маску привітного усміху, нав'язаної впевненості, вдаваної незворушності. Водночас європейська кав'ярня еротизує, сублімує почуття і разом ошляхетнює їх. Та це «водночас» – лише інший бік монети: місце напруги, топос, референція до якого множить конфліктний потенціал, який розряджається всередині самого топосу за законами еротики культури. Цю спокусу Яблонська чудово дає взнаки у шкідці «У каварні»¹⁷.

Яблонській вдається відтворити неоднозначність і комплексність взаємин між Окцидентом і Орієнтом, між Європою й арабської північчю Африки. Картина, що виникає, нагадує килими зі складним візерунком. Спокусу та сум'яття, що їх викликає європейська кав'ярня в молодих арабки й араба, авторка на той чи той лад відстежує до кінця книги, однак безпосереднім продовженням стають кілька наступних після «У каварні» шкідців, присвячених спілкуванню з каїдом («Зустріч

¹⁶ Яблонська С. Чар Марока. З країни рижу та опію... С. 45.

¹⁷ Там само. С. 40.

з каїдом», «Відвідини», «Шахівниця», «Надя», «Фатма»). Яблонська заторкує проблематику: а) колоніальної приниженості арабів; б) приниження арабами жінки в арабському світі; в) зустрічі колонізаторів та колонізованих¹⁸. Складник цього дискурсу і властивий больовий пункт – зустріч росіянки Наді й українки Яблонської¹⁹.

На відміну від вокзалів, готелів, почекалень, які символізують транзитність (питання транзитної культури²⁰ – питання сучасного світу і сформульоване, власне, модерном) у семантиці порту домінує відкритість. Порт – пограниччя: між суходолом і морем, між певністю і непевністю, між статикою і динамікою. Морські хвилі образно й буквально лижуть статичні береги, втягуючи портове життя в семіотичне гойдання.

То що ж веде мандрівницю на Південь? Жадання пригод? «Екзотична журба», притаманна європейському континенту *par excellence* і прирівнянна до туги дорослого за своїм дитинством? Жага свободи? Бажання птаха вирватися з клітки? – з цього траплялося чимало непорозумінь, поразок та проривів. «Цивілізаційний пересит» змушує Яблонську пакувати валізи.

Невіршені питання свого «я», де злилися походження (рідний край, батьківщина) й ідентичність себе-людини й частини природи, – ось той потяг, що везе Яблонську. Потяг постає у нерозривній двоїстості семантики: як засіб пересування (поїзд) чи його субститут (будь-який інший транспорт), так і у значенні емоційно-пізнавального імператива. Вона їде вирішувати їх і саме їх. Із джерел власної тожсамості випливають емоційно пристрасні й поетикально промовисті картини півночі африканського континенту.

Мініатюрка «Метелик», надрукована 1937 р. у «Ділі», не маючи, на перший погляд, нічого спільного з подорожнім циклом, допомагає збагнути «нащо» її подорожей, спосіб сприймання і сенс написаного:

«Востаннє я бачила його обезсиленим на даху чорного авта, що досмалювало його знеможені білі крильця. Вони прилипли до чорної фарби і вже більше від неї не відстали.

Цей метелик пробудив у мені почування бунту. Я зненавиділа місто. Ще того самого дня я покинула Париж і виїхала над Бретанське море, де не тільки метелики, але й люди могли не лякатись за свої крила».

«Метелик» – метафора екзистенції. Співвідносячи себе з метеликом, Яблонська, мабуть, не здогадувалася, до якої неймовірної буквральності це співвіднесення підтвердить її життя.

«Цивілізаційний проект» Софія Яблонська критикуватиме. Ці моменти – місця порізу, топоси не так потамованого, як заглибленого болю. Яблонська підважує і цивілізаторство як таке, і побудовану на ньому окцидентальну семіотику:

«Першу річ, що заложили тут європейці, були каварні та публічні доми; потім вони позабирали в арабів усі будинки в центрі міста, споганили їх дерев'яними меблями, на стінах повимальовували написи: “Готель Модерн”, “Готель Централь”, а потім узялися за використання арабського багатства»²¹.

¹⁸ Яблонська С. Чар Марока. З країни рижу та опію... С. 45–46.

¹⁹ Там само. С. 48.

²⁰ Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї. Київ: Грані-Т, 2013. 548 с.

²¹ Там само. С. 17.

Хоча словник («позабірали», «споганили», «повимальовували») містить суттєвий елемент – негативної – оцінковості, Яблонська не зрікається і вже напевне не відмовляється від каварні, понадто ця інституція – місце зустрічі Сходу і Заходу, Півдня і Півночі, «екзотики» і «цивілізації», таке собі пограниччям, украплене в європейські й поготів міста, місце амальгамування. Завуальовуючи свою присутність, мандрівниця вміло приковує увагу читача до молодої арабської пари – зрештою, не на те приїхала Яблонська, щоб розповідати про себе. Чи все-таки?

«Чар Марока» побудовоний на протиставах і наголосах: коли виразніших, коли легких, ненав'язливих, ледь уловних. Так творяться полюси, а між ними – напруга діалогічності: шкіц «У каварні» versus «Чай у каїда», кава проти чаю, штучність проти невимушеності, «цивілізація» проти «природності».

У критику «цивілізаційного проекту» вбудовано гендерний конфлікт, в якому контрагентами є європеєць (француз Манріє) і європейка (оповідачка). Якщо дійовими особами в – європейській – каварні виведені молоді араб і арабка, то у шкіці чаювання ситуація обернено-дзеркально протилежна: європеєць та європейка в арабській оселі. Місцями міняються і території, і суб'єкти.

Прикметно, що гендерний конфлікт між європейцем та європейкою перенесено з європейського в колоніальний світ. Це – додатковий сигнал, яким Яблонська дає взнаки свою проміжну ситуацію:

«Каїд подав мені третю шклянку, але Манріє подякував за мене.

– Не забувайте, каїде, що чай ваш кріпко напарений, та що три шклянки можуть впоїти незвичних до цього напитку осіб.

Моя покора була менша від каїдової, та, кепкуючи, завважила я:

– П. Манріє! Ви скоро, мабуть, обмежете також свободу мого особисто життя, як дотепер обмежуєте мої бажання пізнати, увійти в життя арабів»²².

Прагнучи зрозуміти, увійти в місцеве життя, Яблонська не готова відмовитися від статусу емансипованої європейської жінки. Вона не може бути повністю ні «тут», ні «там». Її статус – транзитний, проміжний. І зрозуміло, бо її мірило – інше. Поєднання двох іпостасей – європейки (представниці цивілізації) й українки (представниці бездержавної нації) надає їй тієї легітимності, якої бракує туристам, що від них Яблонська всіляко відмежовується.

Мандрівниця ніби водить камерою, ми всякчас відчуваємо невидиму присутність цієї «фільмокамери душі», де технічне зливається і підкоряється інтелектуальному й поетикальному. «Чар Марока» – документальний фільм, зроблений із літер.

Подорожування – чудовий, як переконує Яблонська, антидепресант:

«Ах ви! Чого ж вам? Ну, коли справді життя вам нецікаве, важке, коли недобачуєте в ньому приваб ні цілі – так виберіть собі оцю:

Поїхати в Африку!

Тут ви житимете нескладним життям, радітимете, що сонце золоте й небо синє, дивуватиметеся, чому будівлі не чорніють та чому Атлас, що вирізується шпильястими хребтами на обрії, покритий снігом, а у його ніг дозрілі помаранчі похитуються на сочистих, яernih галузках...»²³.

²² Гундорова Т. Транзитна культура... С. 39.

²³ Там само. С. 35.

Нагода пошукати втрачений зв'язок із природою – не факт, що він знайдеться: на таке немає ні гарантій, ні страхових полісів. Спосіб повернутися туди, куди повернутися годі, – в доцивілізаційний рай. У золоту еру нерегламентованої свободи. У дитинство, в яке добиратимуться кожний на свій лад: Рембо – на п'яному кораблі, Тракль – в образі хлопчика Еліса, а Софія Яблонська – автомобілем, простреленим кулями.

Отже, у книзі подорожніх нарисів «Чар Марока» авторка порушує та почасті вирішує низку проблем: 1) культурно-політичних і культурно-цивілізаційних: стосунків Європи і Північної Африки, Модерну і Домодерну, західної цивілізації і джерел людства; 2) індивідуально-ідентичнісних: пізнання себе через дослідження іншого; ситуація суб'єкта в його спільнотній референційності; 3) іманентно-мистецьких: взаємодія засобів літератури і нового медіума – кіна; поєднання нефікційності письма з поетикальними можливостями художньої літератури; 4) субститутивно-репрезентаційних: зв'язковий статус подорожувальниці як європейки і представниці модерну з одного боку, її самоототожнення з колонізованими – з другого; державницька саморепрезентація через емансипаційний статус європейки-українки-подорожувальниці.

REFERENCES

1. Fedun, M. (2017). *Ukrainski podorozhi: zakhidnoukrainska memuarystyka pershykh desiatyrich XX stolittia*. Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka [in Ukrainian].
2. Halliday, F. (1993). Orientalism and its Critics. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 20 [in English].
3. Hundorova, T. (2013). *Tranzytyna kultura. Symptomy postkolonialnoi travmy: statti ta eseї*. Kyiv: Hrani-T [in Ukrainian].
4. Kurz, I. (2000). *Vom Umgang mit dem anderen. Die Orientalismus-Debatte zwischen Alteritätsdiskurs und interkultureller Kommunikation*. Würzburg: Ergon [in German].
5. Rembo, A. (1995). *Piany korabel. Vırshi*. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
6. Rot, J. (2006). *Triumfkrasy. Novely*. Lviv: VNLT-Klasyka [in Ukrainian].
7. Said, E. (2001). *Orientalizm*. Kyiv: vydavnytstvo Solomiyi Pavlychko [in Ukrainian].
8. Schnepel, B., Brands G., & Schönig, H. (2011). *Orient – Orientalistik – Orientalismus. Geschichte und Aktualität einer Debatte*. Bielefeld: transcript [in German].
9. Turner, B. S. (1994). *Orientalism, Postmodernism, and Globalism*. London: Routledge [in English].
10. Yablonska, S. (1977). *Knyha pro batka. Z moho dytynstva*. Edmonton-Paryzh: Slovo [in Ukrainian].
11. Yablonska, S. (2015). *Char Maroka. Z krayiny ryzhu ta opiiu. Daleki obrii*. Lviv: Piramida [in Ukrainian].
12. Yablonska, S. (2016). *Knyha pro batka. Z moho dytynstva*. Kyiv: Bohuslavknyha [in Ukrainian].
13. Yablonska, S. (2018). *Lysty z Paryzha. Lysty z Kytaiu. Podorozhni, narysy, novely, eseyi, intervii*. Lviv: Piramida [in Ukrainian].

14. Yoshihara, M. (2003). *Embracing the East: White Women and American Orientalism*. Oxford: Oxford University Press [in English].
15. Zabuzhko, O. (2018). *Teura. Sofiia Yablonska*. Kyiv: Mayster knyh [in Ukrainian].
16. Zerov, M. (1990). *Tvory v 2 tomakh*. (Vol. 1). Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
17. Zuievskiyi, O. (2007). *Ya vkhodzhu v khram. Poezii. Statti. Pereklady*. Kyiv: vydavnychiy dim "Kyievo-Mohylanska akademiia" [in Ukrainian].

Tymofii HAVRYLIV

THE TERRITORY OF SELF-AWARENESS: «THE ENCHANTMENT OF MOROCCO» BY SOFIIA YABLONSKA-UDEN

The article is devoted to the study of the content aspects and structural features of the book of travel sketches «The Enchantment of Morocco» by Ukrainian filmmaker and traveler Sofiia Yablonska-Uden. On the example of the work, the discursive mechanisms of travel literature are analyzed in the context of a broad range of issues relevant to the time of writing sketches; innovative, semimedia character of travel sketches is shown, content blocks and the interrelations between them are distinguished and highlighted.

Hermeneutic scientific approaches are used in this article; it is based on the philosophy of identity and cultural studies, colonial and postcolonial studies. Main results of the research: 1) travel literature occupies an important, and often a key place in the discourse on identity; 2) identity is conceived as a key multilevel marker; 3) the intention of the trip contains an identical challenge that affects the preparation, organization, flow of travel, the way of documenting impressions and the content of documented impressions; 4) the book is characterized by the tension between colonialism and enslavement, in the field of which the self-positioning of the narrator occurs; 5) traveling fulfills the function of restoring lost communications – with oneself, with culture, with history, with natural, urban and anthropomorphic environment.

Sofiia Yablonska-Uden's «The Enchantment of Morocco» sketches formulate an identical challenge and try to answer him. This answer is complex, based on antinomy pairs: statehood – statelessness, Europeanism – non-European, modernity – nonmodernity, femininity – manhood, domination – subordination, maturity – childhood. These antinomy pairs are in interference, inclusion, and / or tangency relationships.

The study of travel literature, an identical issue, is relevant for the formation of a modern vision of Ukrainian society itself, belonging to a European civilization project and engaging in a global context.

Keywords: nonfiction travel literature, modernism, extraterritorialization, exotic discourse, orientalism.

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Актуальні питання української історії	3
Мисак Наталія. «Молодіж не повинна укладатися в готові вже, вироблені шаблони . . .»: Михайло Грушевський та українське студентство	3
Трач Віра. «Гігієна є мірилом культури»: українські фахові кола та гігієнічний рух у Львові на початку ХХ століття	22
Надрага Марта. Бібліотечна сфера у Другій Речі Посполитій: законодавче регулювання (1923–1939)	45
Фіногенов Олег. Західноукраїнське товариство Ліги Націй: створення, статутні завдання, перші кроки на міжнародній арені	55
Онишко Леся. Голодомор 1932–1933 років в Україні: основні етапи поширення інформації.	66
Ruda Oksana. Educational issue in the Polish socialist party activities during the interwar years of the 20 th century	86
Пагіря Олександр. Співпраця чехословацьких військових і «Карпатської Січі» у протидії диверсійним акціям Польщі й Угорщини проти Карпатської України (1938–1939)	97
Стасюк Олександра. Політичні настрої західних українців під час виборчих кампаній повоєнного періоду	113
Ільницький Василь. Обставини загибелі провідника окружного проводу ОУН Закарпаття Дмитра Бандусяка	125
Муравський Олег. Галицька асамблея (1991): витоки, спекуляції, ухвали	139
Артимишин Павло. «Газові війни» Російської Федерації та України 2006 та 2009 років: візії української суспільно-політичної думки	149
До 100-річчя ЗУНР	175
Ляскович Роман. Мобілізації українського населення до війська ЗУНР: організація, проблеми, наслідки (листопад-грудень 1918 року)	175
Стукаліна Надія, Лук'янченко Світлана. Військово-політичні успіхи та прорахунки органів державної влади і військового управління ЗУНР у битві за Львів у польсько-українській війні 1918–1919 років.	186
Губський Сергій. Становлення та діяльність військової авіації в українських арміях (1917–1920): історіографічний нарис.	196
Виздрик Віталій, Мельник Олександра. Аграрна політика уряду ЗУНР (ЗОУНР)	211
Олійник Сергій. Подільська сторінка історії Української Галицької армії у спогадах сучасників.	222

Borchuk Stepan, Zasytko Maryana. ZUNR (West Ukrainian People's Republic) in encyclopaedic editions.	238
Воєнна історія	247
Ткачук Андрій. Участь Збройних сил України в системі колективної безпеки в державній політиці незалежної України.	247
Постаті	257
Сова Андрій. Участь Івана Боберського в Науковому товаристві ім. Шевченка напередодні Першої світової війни.	257
Хома Іван. Євген Коновалець і Листопадовий чин у Львові	266
Середюк Марія. Від самостійницьких гасел до нормалізації: громадсько-політична діяльність Володимира Целевича (1931–1939)	274
Романюк Михайло. Василь Кук: до біографії Головного командира УПА (1941–1954).	284
МОВОЗНАВСТВО	293
Дидик-Меуш Ганна. Сполучуваність vs комбінаторика для розвитку історії української мови.	293
Сокіл Богдан. До проблеми функціонування української мови в судах Східної Галичини (на матеріалах засідань Галицького сейму)	304
Галайчук Володимир. Борщ у ритуально-обрядовій та магічній практиці поліщуків Чернігівщини (за польовими матеріалами)	313
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	
Гаврилів Тимофій. Територія само(в)пізнання: «Чар Марока» Софії Яблонської-Уден.	331
Прокіп Валентина. «Небуденна» жінка залізної вдачі: Олена Пчілка очима сучасників (на матеріалі спогадів про письменницю).	341
ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ	352
Пастух Тарас. [Рец.]: На перехресних стежках барокових перекладів	352
Козловський Сергій. [Рец.]: Перша українська військова енциклопедія: проект «Історія війн і військового мистецтва»	359
Кобиринка Галина, Рябець Людмила. [Рец.]: Наталя Хобзей і її стезя, закосичена науковими думками, рідними словами.	366